

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ KÜTÜPHANESİ NADİR ESERLER BÖLÜMÜ'NDE YAPILAN BOZULMA DURUM TESPİTİ

M. NİLÜFER KIZIK KİRAZ

*Uzman Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü,
niluferkizik@yahoo.com*

ÖZET

İ.Ü. N.E.B. 2002 yılından beri hizmet vermektedir. Bu çalışmada N.E.B.'nde bulunan el yazmalarının bozulma durumları hazırlanan formlara kaydedilerek tespit edilmiştir. Böcek, asit, mantar, cilt ve sayfalardaki bozulmaların dereceleri kayıt altına alınarak gelecekte yapılması planlanan restorasyon ve koruma çalışmalarına yol göstermesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Restorasyon, Konservasyon, el yazmaları, bozulma.

DETERMINATION OF MANUSCRIPT DETERIORATION OBSERVED ON THE RESOURCES OF RARE BOOKS AND MANUSCRIPT LIBRARY OF ISTANBUL UNIVERSITY

ABSTRACT

The Rare Books and Manuscript Library (N.E.B) of Faculty of Letters at İstanbul University was established in 2002. Through forms and records, this study aims to analyse the deterioration of N.E.B's resources. The degree of deterioration that is caused by insects, acid, fungus and that could be observed on bookbindings and pages are recorded so that the study works as a guidance for future restoration and preservation.

Key Words: Restoration, Conservation, manuscripts, deterioration.

GİRİŞ

İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, 1962 yılında kurulmuştur. İ.Ü. Rektörlüğü'nün 08.04.2002 tarih ve 14318 sayılı kararıyla, Edebiyat Fakültesi'ndeki bölüm ve anabilim dalı kütüphaneleri kapatılarak fakülte kütüphanesiyle birleştirilmiştir.

Kütüphane, fakültenin 3. katında bir okuma salonu ve açık raflardan oluşmuş dermesi, N.E.B.(Nadir Eserler Bölümü), doktora ve doçentlik tezlerinin bulunduğu bölümler ile hizmet vermektedir (Fig.1). Ayrıca kütüphaneye ait bir depo ve lisans tezlerinin yerleştirildiği bir tez odası bulunmaktadır. Kütüphane bünyesinde 6 memur görev almaktadır.

Kütüphane bünyesindeki N.E.B. ise bugünkü halini, 2002 yılında Edebiyat Fakültesi'ndeki bölüm ve anabilim dalı kütüphanelerinin kapatılarak fakülte kütüphanesiyle birleştirilmesi sırasında almıştır. Mevcut olan daha az sayıdaki nadir eser, bu birleştirmeden önce Coğrafya Bölümü'ne ait olan 4. kattaki bir odada bulunmaktaydı. Günümüzde N.E.B. olarak kullanılan mekan ise kütüphanenin bir bölümüydü. 2002 yılından itibaren bölüm ve anabilim dalı kütüphanelerindeki nadir eserlerin de bir araya getirilmesiyle kütüphanenin nadir eser sayısı artmış ve bu mekan N.E.B.'ye dönüştürülmüştür (Fig.2).

7085 adet ciltli kitabın bulunduğu N.E.B.'deki yazma eser sayısı envanter numarası itibarıyla 477 olarak görülmekle birlikte, aynı numaraya sahip seri halde pek çok kitap bulunması sebebiyle asıl sayı 675'dir (Fig.3).

ESER DURUM TESPİTİ

Bir kütüphanede bulunan kitapların mevcut durumlarının tespiti, yapılması planlanan konservasyon-restorasyon işlemleri için yol göstericidir. Bu sebeple, N.E.B. el yazmaları için tespit formları hazırlanmıştır. Tespit formları her kütüphane veya arşiv için ihtiyaca ve kitapların sorunlarına uygun nitelikte hazırlanır. Örneğin bu çalışmada, öncelikli olarak öğrenilmek istene, kitapların bozulma durumlarıdır. Bozulma durumlarının tespiti, restorasyon ihtiyacını ve genel sorunları bilmemizi sağlamıştır.

Formlar, 675 adet eserin bozulma durumlarının tespitinde kullanılmış ve ortaya çıkan sonuçlar değerlendirilmiştir. Güvenli saklama açısından kaydedilen bilgiler, hem bilgisayarda depolanmış hem de yazılı olarak A₄ kağıdına aktarılmıştır (Fig.4).

Formda yer alan kutucuklarda sırasıyla şu başlıklar bulunmaktadır:

Koleksiyon adı ve eser numarası: Esere kütüphanede verilmiş olan koleksiyon adı ve numara.

Tarihi: Eser üzerinde var olan veya daha önce tespit edilip kaydedilmiş olan tarih.

Mantar: Yaygın ve kısmi olmak üzere derecelendirilmiştir.

Asit: Yaygın ve kısmi olmak üzere derecelendirilmiştir.

Böcek: Çok hasarlı, hasarlı, az hasarlı olmak üzere derecelendirilmiştir.

Sayfada yırtık: Sayfa yüzeyindeki eski veya yeni yırtıklar.

Sayfada sararma: Sayfada sarıya dönme biçimindeki renk değişimi.

Mürekkep bozulması: Yazıda kullanılan mürekkebin asidik özellik taşıması.

Cetvel kırığı: Cetvel adı verilen ve sayfadaki yazı ya da resmi çerçeveleyen altınla boyanmış kartuşun, safsızlık ve çevresel şartlar nedeniyle kırılma oluşması.

Cilt durumu: İyi, orta, kötü, çok kötü, ciltsiz olmak üzere derecelendirilmiştir

Restorasyon ihtiyacı: Cilt onarımı, cilt ve sayfa onarımı, acil onarım olmak üzere derecelendirilmiştir.

Diğer: El yazmalarının bozulma durum tespit formlarında belirlenmiş olan tanımlama birimlerinin yeterli olmadığı durumlar için “diğer” başlığı altında bir ek birim oluşturulmuştur. Bu alan, cilt ile ilgili bazı tanımlamalar (mikleb, sırt, ebrulu kapak vs), bazı kategori dışı hasarlar gibi özel tanımlamalar için kullanılmıştır. Bu notların eserlerin durumlarını tanımlamada ekstra bilgi sağlamaları nedeniyle önemli olduğu düşünülmektedir.

BÖCEK

2008 yılı Nisan-Mayıs ayları itibariyle N.E.B.’de, böcek hareketliliğine dair kalıntılara rastlandı. Bahar aylarının böceklerin üreme dönemleri olduğu göz önüne alınarak, riskli yerler dikkatle tarandı. Bazı böcekler karanlığı sevdiği halde, bazıları ışığa doğru yönelirler. Bu sebeple karanlık yerler, camların kenarları, rafların arka kısımları, kutular gibi yerlere bakıldı. Ayrıca kitapların sırt kısımları dikkatle kontrol edildi. Yapılan çalışmada el yazmalarında canlı böcek ve larva görülmedi. Ancak matbu eserlerde canlılık saptandı. Taramada N 781/1, N 781/2 ve N1016 envanter numaralı kitaplar da böcek larvalarına ve ergin böceklere rastlandı.

Mikroskopla yapılan fotoğraflama, böcek ve larvası hakkında daha doğru bir tespit yapmaya yardımcı olmuştur. Ergini 2,5-3 mm., larvası ise yaklaşık 3 mm. boyutlarında olan böceğin *Anobiidae* familyasından *Lasioderma Serricornis* cinsine ait olduğu tespit edildi (Fig.5-7).

Ülkemizde çok yaygın olarak bulunan bu böcek, “tatlı kurt” olarak da bilinir. Ergin kızıl kahverengi, larvalar beyaz ve “C” harfi gibi kıvrıktır. Erginler, Nisan ve Mayıs aylarında görülmeye başlarlar. Bir dişi yaklaşık 40 kadar yumurta bırakır. Bırakılan yumurtalardan 5-10 gün sonra larvalar çıkmaya başlar (Fig.6). Larvalar yaklaşık gelişmelerini 50 günde tamamlarlar. Gelişmelerini tamamlayan larvalar kendilerine bir kokon yaparak pupa ve daha sonra da ergin olurlar (Fig.8). Yılda 3-6 döl verebilirler. Tütün, tohum, kağıt, buğday, unlu mamuller, herbaryum, kitap ve mobilyalarda görülebilirler. Açtıkları galerilerden ve çıkardıkları tozlardan tanınabilirler. Erginler uçabilir. Yaşam periyotlarını 45-70 günde tamamlarlar (Selçuk 2004: 27).

Tarama sırasında kitaplarda rastlanan böcek kalıntıları mekanik yöntemlerle basitçe temizlendi. Böcek kozaları ve ölü böcekler dişçi aletleri kullanılarak uzaklaştırıldı.

Larvaların kağıdı yerken çıkardıkları selüloz artıkları ise yumuşak bir fırça ile temizlendi (Fig.11).

Kütüphane ve arşiv koleksiyonlarını oluşturan malzemeler kağıt, cilt, yapıştırıcı gibi öğeler dolayısıyla böcekler için çekici besin kaynaklarıdır. Varlıkları fark edilene kadar da genellikle pek çok zarara sebep olmuşlardır. Böcekler sadece eseri yiyerek tahrip etmekle kalmaz aynı zamanda oluşturdukları tüneller, yuvalar ve vücut atıkları ile de kirletirler.

Kitap kurtları (Familyası: Liposcelidae), ahşap kurtları (Familyası: Anobiidae, Lyctidae), Deri böcekleri (Familyası: Dermestidae), ahşap kurtları (Familyası: Bostrychidae, Cerambycidae), gümüş böceği (Familyası: Lepismatidae), hamam böcekleri (Familyası: Blattidae), elbise güveleri (Familyası: Tineidae) ve ülkemizde genellikle görülmemekle birlikte termitler (Familyası: Termitidae, Kalotermitidae) kütüphane malzemesine zarar veren başlıca böcek türleridir.

SAYFADA YIRTIK

Yırtıklar genellikle kullanım sonucu oluşan, sayfa boyunca uzanabildiği gibi birkaç santimlik de olabilen hasar biçimleridir. Eserlerin % 97'sinde ciddi sayfa yırtığı bulunmamaktadır. % 3'lük bir kısmı ise (19 adet eser) yırtık sayfaya sahiptir (Fig.25).

MANTAR

Eserlerin % 85'inde mantarlaşma görülmemiştir. Grafikte de belirtildiği gibi yaygın biçimde mantarlaşma problemi yaşayan eserler % 5 civarındadır (Fig.20).

ASİTLENME

N.E.B. el yazmaları açısından asitlenme, mantarlaşmaya oranla daha ciddi bir sorundur (Fig.13-14). Eserlerin % 68'inde yaygın veya kısmi olmak üzere farklı seviyelerde asitlenmeye rastlanmıştır (Fig.21).

CİTLERDEKİ BOZULMALAR

El yazmalarının ancak % 55'inin cilt durumu iyidir. Ayrıca % 10'luk bir kısmı ise ciltsizdir (Fig.23). Cildi yok olmuş veya parçalanmış kitap formları zarf içinde saklanmaktadır. Ancak eserlerin dağılmaması için ipe bağlanarak yıpranmış, kalitesiz zarflarda muhafaza edilmesi oldukça sağlıklıdır. Bu durumdaki sayfa ve formların asitsiz kağıttan üretilmiş zarflarda korunması gerekmektedir.

Kullanılamaz ve kitap sayfalarını koruyamaz durumdaki ciltler "çok kötü", kullanılamaz ancak sayfaları kısmen koruyabilir durumdaki ciltler "kötü", kullanımla kötüleşeceği ancak restorasyonla sağlanabileceği anlaşılan ciltler için "orta" ve kullanılabilir durumdaki ciltler için "iyi" tanımlaması kullanılmıştır.

MÜREKKEP BOZULMASI

Karbonlu mürekkepler, yazıda kullanılmış en eski sıvılardır. Batı ülkelerinde ise, özellikle 1400-1850 yılları arasındaki döneme ait mürekkep örnekleri üzerinde yapılan incelemelerde neredeyse sadece demirli ve tanenli mürekkeplerin kullanılmış olduğu görülmektedir.

Karbonlu mürekkepler; kurum, lamba isi veya bir tür mangal kömürü isinin Arap zamkı, su ya da sirke gibi bir çözücü ile karıştırılması şeklinde oluşturulmaktadır. Bu siyah renkli isler mürekkebi renklendirirken, Arap zamkı; isin içindeki yağları emülsiyon hale dönüştürüp sıvıya akışkanlık kabiliyeti verir. Böylece karbon parçacıkları, süspansiyon halde kalarak, belge üzerinde kalıcı hale gelir.

Karbon mürekkepleri uzun süre kalıcılığı olan renklere sahiptir ve bu renkler ışık ışınımlarından veya renk açıcı maddelerden etkilenmezler. Arap zamkı ve karbon içeren isli parçacıklar aslında kağıda zarar vermezler. Fakat karbon mürekkebinin sakıncası, nemden fazlaca etkilenir olmasıdır. Nemli ortamlarda bu mürekkeplerin bulaşma ve silinip kaybolma riskleri vardır.

Osmanlıların kullandığı ve tüm dünyaca tanınan siyah mürekkepler de bir çeşit karbon mürekkebidirler. Hattatlar tarafından tercih edilen ve uzun yıllar solmadan kalan bu mürekkepler; çıra isi, petrol veya bezir yağı isi gibi maddelerden yapılmakta olup, en ince kamıştan bile kolaylıkla akabilir niteliktedirler.

Karbon mürekkeplerinin yerine, Orta Çağ'lardan itibaren kullanılmaya başlanmış olan demir sülfatlı ve tanenli mürekkepler, içlerine katılan bu maddeler dolayısıyla asitli nitelik kazanmışlardır. Demir sülfatın tanenlerle yaptığı reaksiyonlar sonucu, bu mürekkepler sülfürik asit meydana getirmektedirler. Ülkemiz müze ve kütüphanelerinde de asidik mürekkepler nedeniyle hasara uğramış çok sayıda belgeye rastlanmaktadır. Bu hasar, belgeler üzerinde renk koyulaşması ve kağıdın delinmesi şeklinde kendini gösterir (Fig.18). Mürekkebin içerdiği asit miktarı az olduğunda, kağıda verdiği zarar da az olmaktadır. Bazı durumlarda kağıdın bazikliği, mürekkebin asidini nötralize etmektedir. Ayrıca üretimleri sırasında kireçle muamele edilen ve bu yüzden de daha bazik olan tirşe ve parşömen belgeler, asitli mürekkeplerden daha az etkilenmektedirler. Sayfaların tümü yanıkta tahribat kağıdın yapısından, sadece yazıların içinde siyahlaşma varsa mürekkepten kaynaklandığı anlaşılır (Gazi 1986: 110-111). N.E.B. el yazmalarının 33 adedinde, mürekkep bozulmalarına rastlanmıştır (Fig.27).

SARARMA

Kağıdın sararması; havadaki kükürtlü bileşiklerin, morötesi ışınımın veya kağıdın yapım tekniklerindeki yanlışlıkların neticesinde gerçekleşmiş olabilir (Fig.19). N.E.B. el yazmalarının 501 adedinde sararma tespit edilmiştir (Fig.26).

DIĞER SORUNLAR

El yazmalarının bozulma durum tespit formlarında, belirlenmiş olan tanımlama birimlerinin yeterli olmadığı durumlar için, "diğer" başlığı altında bir ek birim oluşturulmuştur. Bu alan, cilt ile ilgili bazı tanımlamalar (mikleb, sırt, ebrulu kapak vs), bazı kategori dışı hasarlar gibi özel tanımlamalar için kullanılmıştır. Bu notların, eserlerin durumlarını tanımlamada, ekstra bilgi sağlamaları nedeniyle önemli olduğu düşünülmektedir.

DURUM TESPİTİ SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRMELER

El yazmalarının geneli 1800'lerin başlarında üretilmiş eserlerdir. Bununla birlikte 15. ve 16. yüzyıllara tarihlenen birkaç eser de bulunmaktadır. Ayrıca 1927-1932 yılları arasında yazılmış çok sayıda tez mevcuttur.

Mantar: 32 eser yaygın, 67 eser kısmi.

Asit: 280 eser yaygın, 180 eser kısmi.

Böcek: 13 eser çok hasarlı, 42 eser hasarlı, 77 eser az hasarlı.

Sayfada yırtık: 19 eser.

Sayfada sararma: 501 eser.

Mürekkep bozulması: 33 eser.

Cetvel kırığı: 3 eser.

Cilt Durumu: 341 eser iyi, 133 eser orta, 59 eser kötü, 27 eser çok kötü, 64 eser ciltsiz.

Restorasyon İhtiyacı: 136 eser cilt onarımı, 60 eser cilt ve sayfa onarımı, 38 eser acil onarım.

Taranan 675 Adet El Yazması Kitabın Bozulma Durumları.

Grafiklerle de (aşağıda) ifade edildiği üzere N.E.B. el yazmalarının en önemli sorunları; asitlenme, sararma (renk değişikliği), böcek faaliyeti, kullanım veya çevresel şartlar nedeniyle hasar görmüş sayfa ve ciltlerdir. Belirlenmiş olan bu bozulmaların durdurularak eserlerin korunabilmesi için alınması gereken önlemler ve uygulamalar, tespit çalışmasının ardından başlatılmıştır. Acil onarıma veya müdahaleye ihtiyaç duyan eserler belirlenmiş olduğundan restorasyon-konservasyon süreci bilinçli bir biçimde yürütülmektedir.

KAYNAKLAR

- Selçuk, H. 2004. *Müzelerde Böcek ve Küf Kontrolü*, İstanbul.
- Saadet, G. 1987. "Yazma Eserlerin Bakım ve Tamiri", *Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu Bildirileri: 5-6 Mayıs 1986*, Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Parker, Thomas A. 2008. "Integrated Pest Management," *Preservation of Library and Archival Materials*, Andover, Mass.: Northeast Document Conservation Center.
- Yücel A. ve A. S., Kantarcıoğlu. 1997. *Müzelerdeki Eserlerin Bozulmasında Mikropların Rolü*, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları.

Fig. 1 Kütüphanenin genel görünüşü.

Fig. 2 N.E.B.

Fig. 3 El yazmalarının bulunduğu dolap.

Fig.5 Tespit edilen ergin bcek.

Fig.6 Tespit edilen canlı larva.

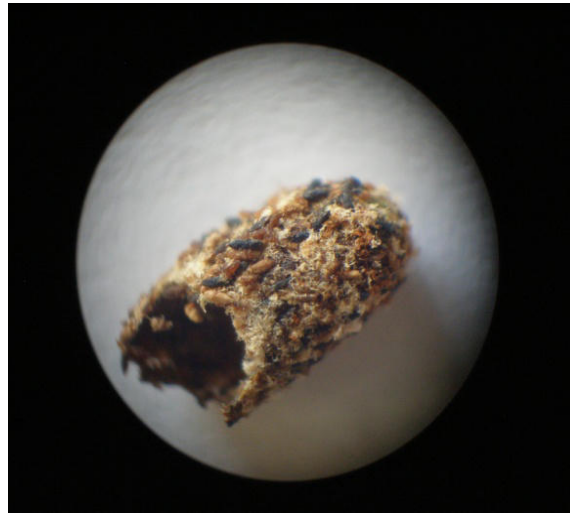

Fig.7 Kokon.

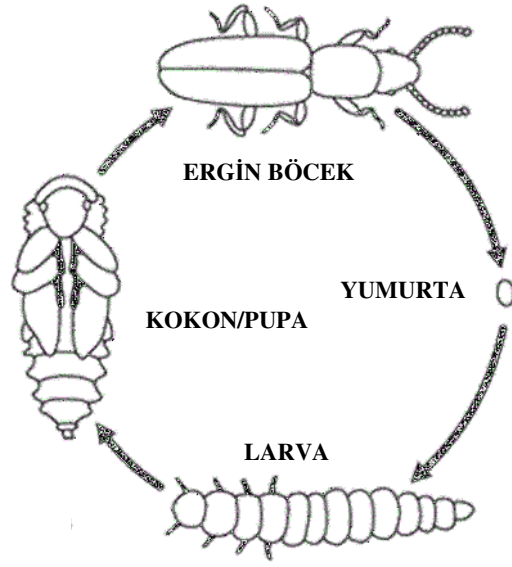

Fig.8 Böceklerin yaşam evreleri.

Fig.9 Kitap sayfasında larva.

Fig.10 Canlı larvalar ve ölü ergin böcekler.

Fig.11 Fırçayla yapılan temizlik.

Fig.12 Mantarlaşma görülen sayfa.

Fig.13 Yaygın asitlenme.

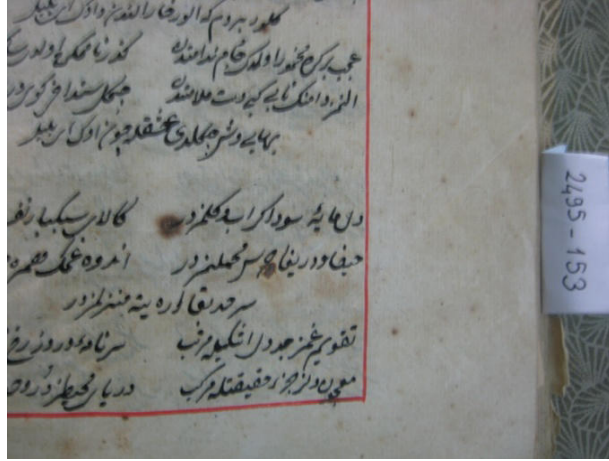

Fig.14 Kısmi asitlenme detayı.

Fig.15 Sırtı ve kapakları tahrip olmuş cilt.

Fig.16 Sırtı ayrılmış cilt.

Fig.17. Sırt ve kapaklardaki tahribat.

Fig.18 Kağıdın delinmesi ile sonuçlanan mürekkep bozulması.

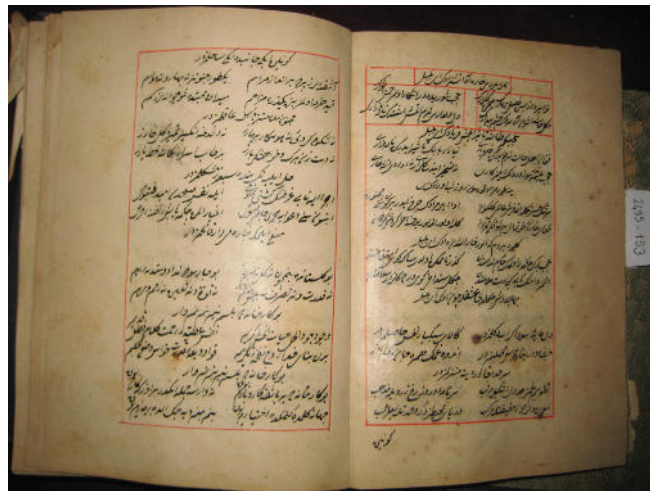

Fig.19. Kağıttaki sararma.

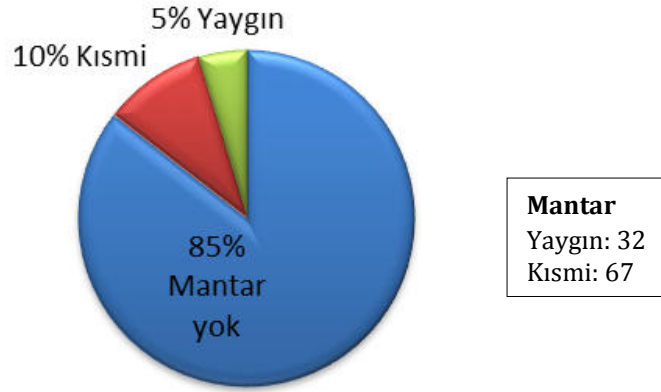

Fig. 20 Mantarlaşma oranı.

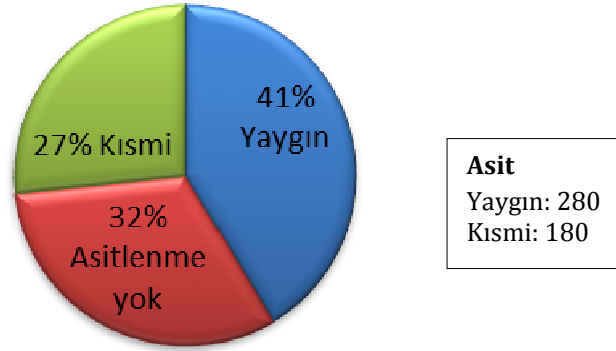

Fig. 21 Asitlenme oranı.

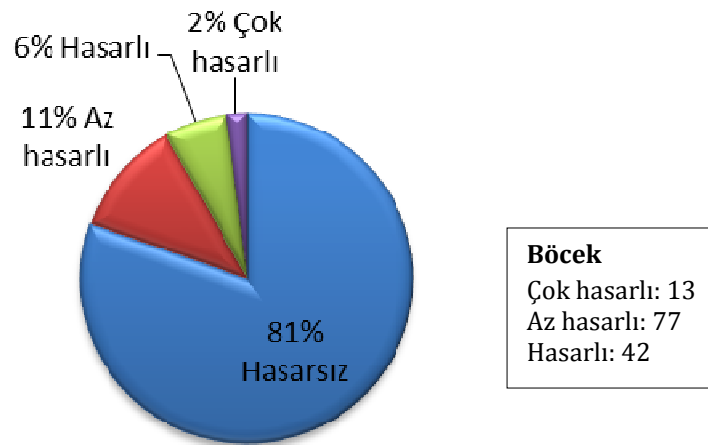

Fig. 22 Böceklenme oranı.

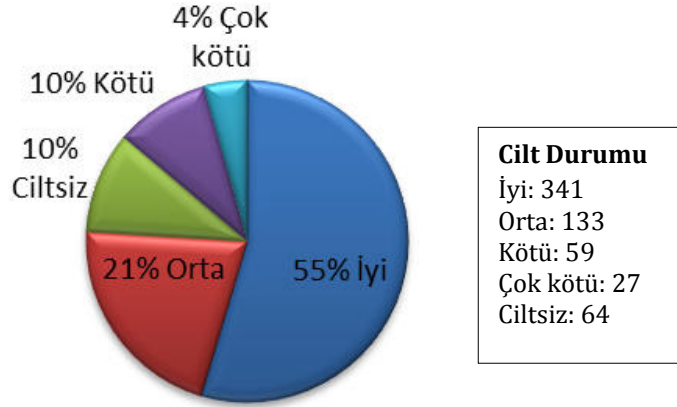

Fig. 23 Cilt durumu.

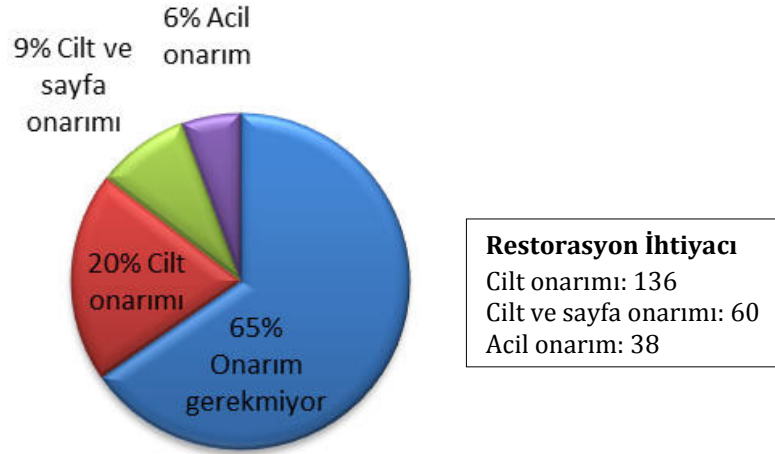

Fig. 24 Restorasyon ihtiyacı.

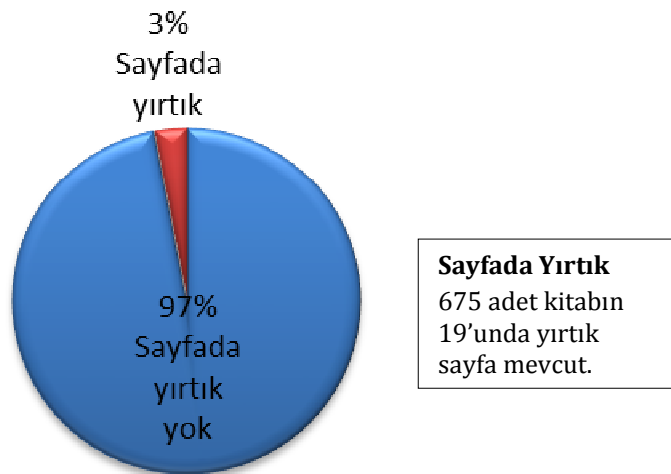
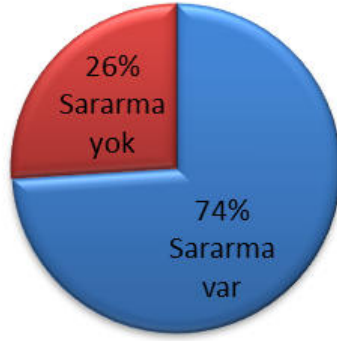

Fig. 25 Yırtık sayfa oranı.

Sayfada Sararma

675 adet kitabın
501'inde sararma
mevcut.

Fig. 26 Sararma oranı.

Mürekkep Bozulması

675 adet kitabın
33'ünde mürekkep
bozulması mevcut.

Fig. 27 Mürekkep bozulması oranı.

Cetvel Kırığı

675 adet kitabın
3'ünde cetvel kırığı
mevcut.

Cetvel kırığı oranı %0,4 olduğundan grafikte ifade edilmemiştir.